

Іванов Д.В.,
доцент кафедри міжнародних відносин
Українсько-польського ЗВО
«Центрально-Європейський університет»,
інформаційний аналітик-міжнародник,
кандидат юридичних наук
Ел. пошта: dvi@mail.fr

Denys Ivanov,
Associate Professor
of the Department of International Relations
at Ukrainian-Polish High School
“Central European University”,
Candidate of Law Science, Foreign Affairs Analyst
Email: dvi@mail.fr
ORCID iD 0000-0002-2246-2404

Denys Ivanov,
Doktor prawa, analityk informacji międzynarodowej,
Adiunkt w Katedrze stosunków międzynarodowych
Ukraińsko-Polskiej Szkoły Wyższej
“Centralny Europejski Uniwersytet”
Email: dvi@mail.fr

<https://doi.org/10.28925/2524-2644.2020.2-10.7>

УДК 316.77

КОМУНІЗМ ТА НОСТАЛЬГІЯ. ЖУРБА ЗА КОМУНІЗМОМ У РОБОТАХ ЕСЕЇСТІВ З ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА БАЛКАН

KOMUNIZM ORAZ NOSTALGIA. TĘSKNOTA ZA KOMUNIZMEM W PRACACH ESEISTÓW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ ORAZ BAŁKAN

COMMUNISM AND NOSTALGIA. LONGING FOR COMMUNISM IN TEXTS OF PUBLICISTS FROM CENTRAL-EASTERN EUROPE AND BALKANS

Метою статті є узагальнення виявів ностальгії в текстах збірки «Ностальгія: есе про журбу за комунізмом», авторами якої є Аlesi Дебеляк (Словенія), Дубравка Угрешич (Хорватія), Фатос Любоня (Албанія), Йоахим Тренкнер (Німеччина), Юрій Андрухович (Україна), Маріус Івашкявичюс (Литва), Мартін Шимечк (Словаччина), Павел Смоленскі (Польща), Вацлав Жак (Чехія), Петр Саутер (Естонія), Светлана Бойм (Росія) та ін. Завдяки застосуванню контент-аналізу, індукції та дедукції було виявлено спільні (регіональні) та відмінні (національні, персональні/авторські) ознаки ностальгії. Використовуючи селекцію, вдалося з'ясувати головні акценти нарації авторів. Підтверджено, що есеїсти описують ностальгію на семіотичному рівні: у спробі тлумачення цього поняття автори аналізують структуру ностальгії, пов'язані з нею символи, матеріальні ознаки в архітектурі та предметах і нематеріальні носії інформації — музику, вислови з фільмів, атмосферу. Значиться, що такий підхід дає змогу проаналізувати «мову» ностальгії, її ознаки в текстах. Аналіз регіонального рівня свідчить про різноманітність виявів ностальгії та способів реакції на неї — проведення політики декомунізації, використання ностальгії для реалізації капіталістичних (парк Grūtas у Литві) та політичних завдань (ідеї створення Великої Угорщини або Королівства Югославії). Обговорення ностальгії та реакції на неї можна оцінити як дискусію заради дискусії з огляду на саму природу ностальгії, що для особи, яка її відчуває, є одним з елементів самоідентифікації. Адже відповідь на питання «Хто я?» можна дати, лише відповівши на запитання «Як я став тим, ким є?» і «Ким я був колись?». Стверджується, що політика затирання пам'яті пов'язана з розривом безперервності, необхідної для самоідентифікації.

Ключові слова: ностальгія, комунізм, есе, ідентичність, самоідентифікація, декомунізація.

Celem artykułu jest uogólnianie wizji nostalgii przedstawionej w tekstach zbioru „Nostalgia: Eseje o tęsknocie za komunizmem”, autorami których są: Aleš Debeljak (Słowenia), Dubravk Ugresic (Chorwacja), Fatos Lubonia (Albania), Joachim Trenkner (Niemcy), Jurij Andruchowycz (Ukraina), Marius Ivaškevičius (Litwa), Martin Šimečka (Słowacja), Paweł Smoleński (Polska), Vaclav Žak (Czechy), Peeter Sauter, (Estonia), Svetlana Boym (Rosja) i inni. Za pomocą analizy treści, indukcji oraz dedukcji zidentyfikowano wspólne (regionalne) i różniące się (narodowe, osobiste / autorskie) cechy nostalgii. Wykorzystując selekcję naświetlono główne akcenty narracji autorów. Stwierdzono, że eseści opisują nostalgię na poziomie semiotycznym — próbując zdefiniować nostalgię, autorzy analizują jej strukturę, związane z nią symbole, jej materialne nośniki w architekturze, obiektach materialnego świata oraz nośniki niematerialne — muzykę, wyrażenia filmowe, atmosferę. Zaznaczono, że takie podejście jest analizą „języka” nostalgii, jej przejawów. Analiza regionalna z kolei pokazuje różnorodność przejawów nostalgii i sposoby reagowania na nią, takich jak: realizacja polityki dekomunizacji, wykorzystanie nostalgii do celów kapitalistycznych (park Grūtas na Litwie), jej stosowanie do celów politycznych (wykorzystanie idei Wielkich Węgier lub Królestwa Jugosławii). Dyskusja o nostalgii i ocena jej reakcji są scharakteryzowane jako „dyskusja do celu dyskusji” ze względu na naturę nostalgii, która jest jednym z elementów samoidentyfikacji dla osoby jej doświadczającej, ponieważ udzieleniu odpowiedzi na pytanie „kim jestem?” pośredniczy odpowiedź na pytanie „jak stałam się tym kimś?”, „kim byłem/am kiedyś?”. Stwierdzono, że polityka skażenia pamięci jest związana z przerwaniem ciągłości niezbędnej do samoidentyfikacji.

Słowa kluczowe: nostalgia, komunizm, esej, tożsamość, samoidentyfikacja, dekomunizacja.

The main objective of the article is to summarize the vision of nostalgia presented in the texts of the essay collection “Nostalgia — Essays on the Logging for Communism”. The authors of these texts are Ales Debelyak (Slovenia), Dubravk Ugresic (Croatia), Fatos Lubonya (Albania), Joachim Trenkner (Germany), Yuri Andrukhovich (Ukraine), Marius Ivashkevichyus (Lithuania), Martina Shimek (Slovakia), Pavel Smolensky (Poland), Vaclav Jacques (Czech Republic), Petr Sauter (Estonia), Svetlana Boim (Russia), and others. Using content analysis, induction and deduction we found common (regional) and differing (national, personal/author’s) features of nostalgia. We showed emphasis in the narration of the authors and concluded that they describe nostalgia on a semiotic level. To define nostalgia essayists analyze nostalgia structure associated with it, material data carriers in architecture, objects of the material world and non-material data carriers — music, movie quotes, and atmosphere. We regarded using of mentioned approach as analysis of the nostalgia “language” and its manifestations. We concluded that analysis of the regional level shows the variety of manifestations of nostalgia and reactions to it — pursuing a policy of decommunization, using nostalgia for capitalist purposes (Grūtas Park in Lithuania), exploitation nostalgia for political purposes (using ideas of Great Hungary or the Kingdom of Yugoslavia). The facts of discussing nostalgia and discussing reactions to nostalgia we characterized as a discussion for the sake of discussion. We came to this conclusion based on the statement that for the person nostalgia is one of the elements of self-identification because the answer to the question “Who am I?” happens by answering the questions “How did I become this whom I am now?”, “Who was I at past?”. We used this construct to argue that the policy of mashing memory is associated with a break in the continuity necessary for self-identification.

Key words: nostalgia, communism, essay, identity, self-identification, decommunization.

Wstęp. Kwestie związane z przeszłością zawsze były czymś, co samo w sobie służyło różnicowaniu, podziałom na my-oni, swoi-obcy, etc. W dzisiejszych czasach, kiedy widzimy narastającą popularność myśli narodowej w polityce, odbywa się również zaostrzenie polityki pamięci narodowej. To powoduje kolejne dyskusje na temat jak powinniśmy radzić sobie z historią grupy narodowej, przynależność do której sobie przypisujemy. W przypadku państw postsowieckich spotyka się to z trudem odpowiedzi na pytanie „co robić z przeszłością sowiecką?”. Na poziomie elit w postradzieckich państwach ta przeszłość rozpatrywana jest jako coś przeszkadzającego tym ideom kapitalistycznych państw narodowych, w których wspomniane elity, są największymi beneficjentami wszelkiego rodzaju dóbr — promuje się więc politykę zacierania

pamięci oraz wytwarzania nowej pamięci stricte narodowej. Jednocześnie komplikuje prowadzenie takiego rodzaju polityki nostalgia pokoleń, które czasy radzieckie, pamiętają oraz przekazują te wspomnienia swoim dzieciom, krytykując nowe rozwiązania aktualnego ówczesnego ładu kapitalistycznego. Widoczne to jest w państwach nie specjalnie sobie radzących z niepodległością, gdzie przejście na tory kapitalistyczne pozbawione jest nabywczej wartości cywilizacji europejskiej, uzupełniające się brakiem ciągłości historycznej w kwestiach narodowości oraz państwowości. W takich państwach i społeczeństwach przynależność do wielkiego imperium nie była spostrzegana przez ludzi jak coś obce, zaborcze, tylko jak coś wielki i wspaniałe fajne. Dla wielu ludzi postradzieckich życie w systemie kapitalistycznym wcale nie jest czymś lepszym, ze względu na

to że większość nie otrzymała tych benefitów, na których się spodziewała, a rozwiązania natury socjalistycznej jednak bardziej pasują mało ambitnej większości, niż rozwiązania kapitalistyczne cechujące się wielkimi nierównościami. Odbywa się kolejna walka o rząd dusz — czyli walka o tożsamość jednostki poprzez przeszłość narodową oraz jej ocenę. Gwiazdami i najskuteczniejszymi wojownikami tej walki są osoby publiczne, dziennikarze, intelektualisci. Ostatnia grupa wydaje się być grupą oddziaływująca na pierwsze dwie, ponieważ ma silne zaplecze w postaci wiedzy oraz intelektu, aby zaproponować narracje do sprzedaży grupom nieuprzywilejowanym, czyli całej reszcie społeczeństwa. W niniejszym opracowaniu dokonana jest próba analizy poszczególnych tekstów osób, których powszechnie się uważa się za intelektualistów, charakteryzowanie tych tekstów oraz postaw ich autorów wobec zjawiska nostalgii za komunizmem (de facto — za radziecką przeszłością) [1]. Zadaniem niniejszego artykułu jest przedstawienie czytelnikowi wspólnych i różniących się stanowisk eseistów na temat poradzenia sobie z nostalgią za komunizmem w poszczególnych państwach oraz ujawnienie wad polityki zacierania pamięci i takiego sposobu widzenia. Niniejsze opracowanie nosi charakter recenzji, dlatego uzupełnia też opracowania autorów, którzy zbiorę „Nostalgia: Eseje o tęsknocie za komunizmem” recenzowali. Uzupełnienie dokonane jest z wykorzystaniem dorobku szeregu badaczy [2; 3; 4; 5].

Metody badawcze. Metodologicznie niniejsze opracowanie oparte jest na tradycyjnych dla takiego rodzaju prac metodach oraz technikach badawczych. Metoda analizy treści stosowana jest w celu badania tekstów eseistów. Indukcja oraz dedukcja wykorzystana do ujawnienia wspólnych oraz różniących się cechy nostalgii. Selekcję wykorzystano, aby naświetlić główne akcenty narracji autorów.

Wyniki oraz omówienie. Opracowanie tekstów o zagadnieniu nostalgii autorstwa eseistów Europy Środkowej oraz Wschodniej [1] daje możliwość rozważenia na temat tego co jest wspólne w esejach, o tym co łączy specyfika regionalna w życiu intelektualnym i powszechnym w poszczególnych państwach. Należy wskazać na to, że temat nostalgii za komunizmem bardzo różnie został przedstawiony przez osób z stosunkowo blisko znajdujących się wobec siebie państw takich jak Albania, Białoruś, Chorwacja, Czechy, Estonia, Litwa, Niemcy, Polska, Rosja, Rumunia, Słowacja, Ukraina, Węgry.

Analiza tego tematu wskazuje na to, iż eseisci, prawie się nie powtarzają — każdy ma swój

sposób na przedstawienie tematu, a wątki obecne u jednego z autorów często są pomijane przez innych. Ponadto nie można oprzeć się wrażeniu, że poza kluczowymi słowami takimi jak: komunizm, nostalgia, tęsknota, nic wspólnego te eseje ze sobą nie mają, bo różni się ich struktura, obszerność, rozłożenie akcentów w poszczególnych utworach, etc.

Poza wspomnianymi różnicami, jest jednak w tych tekstach wspólny mianownik — łączy je mianowicie, nie tyle wspólne doświadczenie ich autorów, związane z sowiecką przeszłością (przedstawioną w różnych postaciach), a kwestia sposobu rozliczenia się z tą przeszłością.

Postawa wobec komunizmu (faktycznie wobec modelu sowieckiego socjalizmu) części eseistów jest bardzo negatywna. Widać to na przykładzie poziomu irytacji Pawła Smoleńskiego wywołanego sytuacją, która miała miejsce we włoskim Bormio położonym w Lombardii u podnóża Alp. Wspomniany eseista zaczyna swoją opowieść historią o tym jak jeden z jego rodaków — Polak, korzystający z benefitów i luksusów wynikających z przynależności wspomnianego rodaka do europejskiego middle-class wygłasza słowa „za komuny było lepiej” [1, 114].

Paweł Smoleński reaguje na to pytaniem „*Jak to — lepiej? Co było lepiej, gdzie było lepiej, co takiego było wtedy lepszego?*” [1, 115]”, potem kontynuuje: „*A jednak — słyszałem to z całą pewnością — w przepięknej scenerii włoskich Alp, po całkiem wystawnym obiedzie z butelką chianti, elegancki pan z postkomunistycznej Polski całkiem poważnie wypowiedział absurdalne zdanie: za komuny było lepiej. Gdyby komuna trwała nadal, pewnie by tych Alp nie oglądał. Ale reszta towarzystwa ochoczo się z nim zgodziła*” [1, 115].

Innym przykładem negatywnej postawy wobec przeszłości sowieckiej i próby odnalezienia recepty na tą dojmującą nostalgię jest tekst autorstwa Juria Andruchowycza „Romans z uniwersum”. Autor ten uważa, że przyczyną nostalgii jest pamięć [1, 61], a w konsekwencji pisze o walce z własną pamięcią [1, 62]. Walka z własną pamięcią może być wyjaśniona dążeniem do nieodczuwania nostalgii, zapominania tego kim było się kiedyś. Przemyslenia o przeszłości mogą frustrować oraz wywoływać brak wyrozumiałości i niecierpliwość wobec własnej naiwności, czy wręcz głupoty. Niewątpliwie taka frustracja wciąż jest obecna u ludzi byłego imperium sowieckiego, chociaż nasuwa się pytanie czego ona tak naprawdę dotyczy, czy tego że nie mogą oni zaakceptować klęski i rozpadu ZSRR czy tego w jakiej sytuacji się znaleźli po tej klęsce i rozpadzie. Należy podkreślić, iż próby autoanalizy dokonuje prawie każdy eseista.

Pierwszy tekst zbioru — „Nostalgia i ból” autorstwa Fatosy Lubonji — to opowieść o własnym doświadczeniu nostalgii u autora. Ta nostalgia łączy się z najintensywniejszym okresem życia eseisty, kiedy przebywał on w obozie-więzieniu Qaf-Bari na północny Albanii. Z tego obozu dzisiaj mało co zostało, ale Lubonja nadal odczuwa głęboką nostalgię, jest w stanie przypomnieć sobie szczegóły przebiegu wydarzeń z owych czasów w taki sposób i tak kazuistycznie, jakby miały one miejsce w nieodległej przeszłości. Wiadomo, iż najcięższe okresy przetrwania, pozostawiają najtrwalsze ślady w pamięci, percepcja w krytycznych sytuacjach pozwala na doświadczenie „prawdziwego życia” — stąd najsmaczniejsze dania, najzimniejsze noce, najbardziej intensywne emocje: „*Lata piękne i lata trudne wspominałem z taką samą nostalgią: nostalgią pisarza. I ta nostalgia, prawdopodobnie jak pamięć, zawsze była selektywna*” [1, 12] — pisze w tej kwestii Lubonja.

Poprzez własne doświadczenie, własny sposób odbioru rzeczywistości eseisci analizują losy własnych narodów. Różni się jednak ich postawa — jedni wyjaśniają te lub inne wątki, jednocześnie usprawiedliwiają nostalgię do czasów przeszłych, inni usprawiedliwiają także krytykując, jeszcze inni włącznie poddają krytyce.

Tomas Brussig niewątpliwie należy do tej pierwszej grupy, na co wskazuje już tytuł jego eseju. W tekście T. Brussiga „Odczuwamy nostalgię, bo jesteśmy ludźmi”, eseista stara się wyjaśnić sytuację w Niemieckiej Republice Demokratycznej. Wskazując, że nie wszystko było złe [1, 32]. T. Brussig sam odczuwa nostalgię, a jego postawę wobec problemów Wschodnich Niemiec, związanych z kwestiami przyjęcia nowego sposobu myślenia i życia w postsowieckich Niemczech, można uznać za wyrozumiałą.

Zupełnie inna postawa Walancina Akudowicza w eseju pod tytułem „Nie ma”. Faktycznie, nie ma w tym opracowaniu ani wyjaśnień ani wywodów, autor w swoim króciutkim tekście deklaruje jego zdaniem fakt oczywisty. Akudowicz, który pisze o Białorusinach, uważa, że ich po prostu „nie ma” i tyle [1, 14].

Praca Joachima Trenknera „Był kiedyś taki kraj...” — to też opowieść o narodzie. Eseista pisze o problemach, które powstały w wyniku podziału Niemiec oraz Berlina na strefy, pisze o nostalgii i o przeszłości, którą widać w symbolach kiedyś istniejącego NRD: „*Pod szyldem Ostprodukte nabyć można więc torby z emblematem Międzynarodowych Targów w Lipsku i godłem NRD oraz kredkę do ust „Indira”, wyprodukowaną przez dawno już nieistniejący Berliński Kombinat Chemiczny. Są ceratowe obrusy na kuchenny stół, Piaskowy Dziadek,*

ulubiona postać NRD-owskich bajek, krem do rąk „Fissura”, specyfik do kąpieli stóp, występujący w handlu społecznym pod wdzięczną nazwą „Twój ból zaraz ustąpi”, i środek do pielęgnacji aut „Metalowy Błysk”, idealny do plastikowej karoserii trabanta. Wszystkie te towary, wyprodukowane w dawnej NRD — albo wedle ówczesnych wzorców — cieszą się niemalym wzięciem [1, 24]. Popularność tych towarów, które tak naprawdę są symbolami minionej epoki, niewątpliwie wskazuje na tęsknotę za przyszłością oraz pogodzenie się z faktem, iż tych świetnych dla nostalgika czasów już nie da się przywrócić. Stąd zrozumiałe jest, iż tożsamość nostalgika jest mocno związana z tym okresem. Nostalgik pamięta kim był w przeszłości i symbole minionych lat pozwalają mu w jakiejś mierze odzyskać coś bliskiego, a utraconego. Nostalgia etymologicznie wywodzi się od greckich słów nostos — powrót, algos — ból. To jednak nie tylko powrót do utraconego stroju — to też powrót do utraconego siebie. Właśnie ten wątek prowadzi nas do kolejnego opracowania.

W przywołanym eseju Joachima Trenknera podnoszona jest też kwestia dotycząca Niemców, mianowicie problemów „Wessis” i „Ossis” i ich wzajemnego rozumienia się. Eseista pisze: „*Większość zwykłych Niemców z Zachodu dawno już porzuciła wszelkie wysiłki, mające na celu zrozumienie rodaków zza dawnej granicy. Wielu Wessis uważa Ossis za niewdzięczników. Nie tylko nie mogą zrozumieć nostalgii za NRD, lecz uważają wręcz za niemoralne, że dyktatura NRDowska jest dziś — choćby częściowo — przedstawiana przez nostalgików w jaśniejszych barwach. Kiedyś podczas rodzinnych spotkań Ossis i Wessis jakby łatwiej znajdowano wspólny język: wszystkiemu winien był Honecker, czasem także „ruscy”. A dziś Wessis słyszą, że Ossis na ławie oskarżenia najchętniej posadziliby „Zachód” albo „kapitalizm” [1, 24].*

Wskazany przez Trenknera problem dotyczący niemożliwości dostosowania się do nowych reguł życia, nowej rzeczywistości w ten albo inny sposób przejawia się w prawie każdym z opracowań eseistów, wyjaśnia on tęsknotę za czasami kiedy świat był prosty i zrozumiały, wyjaśnia też problemy związane z tożsamością nostalgika, któremu łatwo odnaleźć wroga w tym, kto ten jego przeszły świat unicestwił.

W eseju autorstwa Mariusa Ivaškevičiusa z Litwy „Gdy wyłapią białe amury” wspomniana jest jeszcze jedna kluczowa przyczyna tęsknoty. Eseista pisze o niej w taki sposób: „*Każdy czas niesie w sobie ludzi, zmuszając ich do przychodzenia na świat, kochania, bycia młodymi, i jeszcze żaden ustrój nie zdołał tego zakłócić. Ustrój sowiecki również nie jest wyjątkiem. Czasami ustroje, nawet najokrutniejsze i najbardziej*

niehumanne, sprawiają, iż ludzie, którzy w nich wyrosli, utożsamiają tęsknotę za minionym życiem z tęsknotą za samym ustrojem... Co więcej: najbardziej antysowiecko nastawiona część naszego narodu żyje w ciągłym strachu przed nostalgią za sowieckimi czasami i wręcz usiłuje zakazać innym tęsknoty do młodych lat” [1, 82]. Niewątpliwie, tęsknota za latami młodości może uzasadniać nostalgię za komunizmem. Utwór Ivaškevičiusa zawiera też wątek o tych zagubionych ludziach, którzy nie mogą się odnaleźć w nowej rzeczywistości, chociaż niektórzy z nich, zdaniem eseisty po prostu tego nie chcą.

Rozważania natomiast Petra Sautera w eseju „Czy Lenin żyje” poruszają temat młodości starszych pokoleń. Tutaj te kwestie przedstawione są z innej perspektywy, która ujawnia się w podtytule „Dobre stare czasy i zepsuta młodzież”. Autor jednak nie ulega tezie postawionej w podtytule, a raczej odwrotnie neguje ją: „To powszechne przeświadczenia. Nostalgia za przeszłością, która jest znana ludziom we wszystkich epokach i w każdym miejscu, rodzi wiarę, że stare czasy były dobre, ale nadeszły nowe i młodzież nagle stała się zepsuta. Stop! To nie tak. Takie skargi słyhać w stabilnych społeczeństwach i państwach. Jeśli prasa oskarża państwo, oznacza to tyle, że w państwie jest normalnie, a gazety nie są związane z oficjalną propagandą [1, 82]”. Ciekawe jest to, iż Petr Sauter według jego własnych słów nostalgii do czasów komunistycznych nie odczuwa [1, 82].

Inna jest sytuacja z Simoną Popescu, która nie tylko typologizuje nostalgię, ale również dochodzi do interesujących wniosków. Autorka uważa, że wszelka nostalgia wiąże się z poczuciem nieodwracalnej utraty raju, jako że może istnieć tylko dzięki odruchowi retrospektywnej idealizacji. „Wszyscy jesteśmy tak zaprogramowani, by tęsknić za swoim dzieciństwem, niezależnie od tego, jakie ono było. Jeśli jednak spojrzeć na to trzeźwo i racjonalnie, nie powinniśmy postrzegać dzieciństwa jako epoki szczęścia — był to przecież czas wyrzeczeń, podporządkowania władzy rodziców, nauczycieli, itd. Mimo to dzieciństwo uważane jest na ogół za złoty wiek. Jaki jest związek między dzieciństwem a dorosłym, który przeżył komunizm? W systemach totalitarnych i paternalistycznych człowiek dorosły — i nie tylko Milan Kundera głosi ten pogląd — poddawany był infantyilizacji, żył w systemie reguł, które dawały mu poczucie pewności jutra i — co ważniejsze — zwalniały go z odpowiedzialności. Uległszy zdziecinieniu, dorośli mogli „bawić się” w społecznym kojcu pod czujnym okiem ojca, który troszczył się o nich i zapewniał im spokojną przyszłość dopóty, dopóki przestrzegali zasady „tak jest dobrze, tak nie jest dobrze”. Nostalgia odczuwana dziś

przez niektórych ludzi wiąże się z tą perwersyjną infantyilizacją, która dawała im iluzję małej wolności i — co więcej — niewinności” [1, 108].

Zupełnie nie dotyczą kwestie niewinności, postać o której pisze Martin M. Šimečka. Eseista zaczyna swój utwór opowieścią o kłęsce na poziomie jednostki. M. Šimečka pisze mianowicie o pułkowniku, który na rok przed emeryturą w publicznym przemówieniu popełnia błąd, co kosztuje go karierę — jest zmuszony do złożenia rezygnacji z powodu przejrzyczenia „służyć socjalistycznej ojczyźnie”. Niewątpliwie ten błąd mógł popełnić ktokolwiek. Wydaje się, że autor w ten sposób przedstawia nie tyle pułkownika jako ofiarę nostalgii za czasami przeszłymi, ile to jak każda jednostka zostaje zniewolona poprzez ukształtowanie jej sposobu bycia poprzez panującą ideologię. To założenie mogłyby potwierdzać dalsze rozważania Martin M. Šimečka: „Mają do swojej codziennej dawki tęsknoty za przeszłością prawo — życie w realnym socjalizmie było bowiem dokładnie tak samo sztuczne jak amerykańska komedia. A żyjący w realnym socjalizmie Słowacy bywali tak weseli i szczęśliwi jak jej bohaterowie”. Tak naprawdę jednak eseista ma na myśli co innego: „Nostalgia, jak się zdaje, nie zniknie zbyt szybko. Pułkownik Balaž stał się ofiarą niepewności społeczeństwa słowackiego, którą maskuje pozorna bezkompromisowość i zakaz wspomniania socjalizmu” — pisze Martin M. Šimečka.

Od zagadnień związanych ze Słowacją w kwestii Czech przenosi nas esej Vaclava Žaka

„Nostalgia: gry polityczne czy trzeźwość”. Eseista zastanawia się nad pytaniem czy istnieje w czeskim narodzie nostalgia na poziomie przeciętnego człowieka: „Czy występuje w Czechach nostalgia, tęsknota za poprzednim ustrojem? Oceniając sytuację na podstawie badań opinii publicznej, moglibyśmy powiedzieć, że owszem. Czy oznacza to jednak, że ludzie żyją sobie, żeby powróciła komuna? Otóż nie. Dlatego więc rośnie liczba odpowiadających, że obecny reżim nie jest lepszy niż poprzedni?” [1, 150].

Jak i jego poprzednicy Vaclav Žak poprzez własne postrzeganie stara się charakteryzować własny naród oraz zdiagnozować problemy, które on ma: „Minęło dwadzieścia lat. Czołowi politycy nie zadali narodowi pytania, czy będziemy bronić swojego państwa sami, ryzykując „gardła i majątki”. Chcieliśmy służyć demokracji i naszym idiom, Francji i Anglii, a tu nagle okazało się, że im na naszych służbach nie zależy. Czujemy się zdradzeni. Prezydent Edvard Beneš bierze sprawy w swoje ręce. Łamie konstytucję: decyduje w kwestii, w której mu decydować nie wolno. Rozpoczyna w ten sposób dość nieszczęśliwą tradycję pogardy dla prawa. Nigdy nie

zakorzeniło się u nas poczucie, że prawo jest czymś nie do przekroczenia” [1, 152].

Podsumowując swoje rozważania Vaclav Žak dochodzi do takich wniosków o nostalgii: „*Jak to więc jest z tą nostalgią, z tęsknotą za systemem komunistycznym? Bardziej niż o nostalgię chodzi o nowe doświadczenia. W badaniach opinii publicznej aż trzy czwarte pytanym odpowiada, że nie życzy sobie powrotu do poprzedniego ustroju, ale na pytanie, czy obecny reżim jest lepszy niż poprzedni, tylko mniej więcej połowa respondentów odpowiada twierdząco. Czeska polityka nadal jest niezmiernie zideologizowana, a więc emocjonalna. Sympatia do polityków jest u części wyborców równie mało racjonalna, jak sympatia do tego czy innego klubu piłkarskiego lub tej czy innej gwiazdy rocka*” [1, 172].

Diagnozy węgierskiej tęsknoty i nostalgii za komunizmem dokonuje Béla Nývelt. W eseju „*Wspomnienia z czasów samowładztwa czyli samowładztwo pamięci*” poza zagadnieniami dotyczącymi nostalgii, eseista przedstawia różnorodność postaw Węgrów wobec wydarzeń jesieni 1956 roku. W utworze Nývelt dokonuje porównania opinii publicznej, z maja 1989 roku i lipca tego samego roku. Na pytanie „*Co Pani/Pana zdaniem miało miejsce na Węgrzech jesienią 1956 roku?*” w maju 14 % respondentów odpowiedziało — kontrrewolucja (w lipcu 12 %); powstanie ludowe, a następnie kontrrewolucja (w maju 32 %, w lipcu 22 %); powstanie ludowe (w maju 20 %, w lipcu 28 %); rewolucja (w maju 21 %, w lipcu 24 %); nie potrafi ocenić (w maju 13 %, w lipcu 14 %) [1, 178].

Nývelt wskazuje czytelnikom skąd biorą się te odpowiedzi. Wnioski do których dochodzi po analizie sytuacji i stawianiu pytania „*Przyszłość całkowicie wymazać z pamięci?*”, brzmią następująco: „*my, Węgrzy, powinniśmy się uwolnić od tego paternalistycznego dziedzictwa, które i dziś kładzie się cieniem na naszej demokracji*” [1, 202]. Nostalgie Béla Nývelta tłumaczy atawistycznymi, a nie racjonalnymi (jak na przykład sympatie polityczne) przyczynami.

Lokalna nostalgia — czyli to co charakteryzuje wszystkie eseje przejawia się w różnych sytuacjach i w różny sposób w postradzieckich krajach — są lokalne symbole i lokalne narracje, wydaje się właściwym mówić o nostalgii w różnych postaciach, jednocześnie przyczyny nostalgii nie są lokalne. Nostalgia jako zjawisko ogólnoludzkie nie ma granic narodowych. Przyczynami nostalgii Czechów i Węgrów według Vaclava Žaka i Béla Nývelta jest irracjonalizm, niedojrzałość. Natomiast te same przyczyny mogłyby towarzyszyć Anglikom, Amerykanom lub Francuzom w ich nostalgiiach, ale już nie za komunizmem, tylko za przeszłością, za potęgą Imperium Brytyjskiego, za czasami kiedy ludzie byli bardziej uczciwi w USA,

za prawdziwym francuskim Paryżem lat 50-tych, 60-tych XX wieku, etc.

Opracowanie Aleša Debeljaka różni się od powyżej przedstawionych esejów adresatem, do którego skierowany jest jego utwór „*dla Eriki, która chce zrozumieć* [1, 206]” — jak pisze na początku eseista, zanim wieloznacznie dodaje: „*Wszystkie znaki czasu dowodzą, że hasło „Różnice są bogactwem świata” staje się oficjalną dewizą fin de millennium. Bezpośrednie świadectwa dojrzenia tego owocu myśli liberalnej leżą w zasięgu ręki, wystarcza choćby pobieżny rzut oka „w głąb” współczesnej kultury. Nawet mało bystry obserwator może bez trudu zauważyć najróżniejsze postacie tej uroczej, lecz nigdy do końca niezrealizowanej formuły, opisującej egzystencjalną i polityczną koegzystencję* [1, 206]”.

Rozwijając dalej tę myśl, eseista dochodzi do rozważania nad zjawiskiem pamięci zbiorowej oraz wydarzeń z historii serbskiej oraz jugosłowiańskiej, mianowicie o rozpadzie Jugosławii i związanymi z tym emocjami. Według A. Debeljaka „*Tam, gdzie zaczyna władać zbiorowa pamięć opierająca się na selekcji szczegółów z przeszłości, wszyscy myślą to samo. Tam, gdzie wszyscy myślą to samo, nie myśli nikt. Ze wspólnoty, w której nie myśli nikt, może jedynie powstać naprawdę malownicze (na sposób egzotyczny), ale za to straszliwie bezładne, wiejskie targowisko. Nic dziwnego, że w zgiełku bałkańskiego bazaru najlepiej radzą sobie handlarze żywym towarem, śpiewacy produkujący się w sprawdzonych melodiach i domokrażcy oferujący martwe dusze. Walczą oni między sobą o zmienną przychylność tych, co, sparaliżowani spoglądaniem w przeszłość, mogą wierzyć już tylko temu, kto swą wypaczoną wizję przyszłości opisuje najgłośniej*” [1, 216]. Eseista pisze że „*Dzieciństwo „jugosłowiańskości” zostało utracone na zawsze. Dlatego też ze zdwojoną uwagą wsłuchujemy się w odtwarzaną już setki razy indywidualną opowieść, w której na skutek niemożliwych do przewidzenia zwrotów historii ujawnia się dziś metafora naszego zbiorowego losu: Nie poddawaj się, Ines, nie ulegaj czasowi, ... dotknij pod stołem mojego kolana, generacja moja, kochanko*” [1, 240].

Natomiast Dubravka Ugršić — pisarka i eseistka, literaturoznawczyni zajmująca się współczesną prozą rosyjską ma ciekawe spostrzeżenia o ludzi „ze wschodu”. W eseju „*Konfiskata pamięci*” autorstwa D. Ugršić, spotkanie z człowiekiem ze wschodu, to często spotkanie z naszą własną, zapomnianą już przeszłością [1, 246]. Dubravka Ugršić pisze, iż spotykała Rosjan, którzy wspominali serdecznie Radmilę Karaklajić i Djordja Marjanovicia albo z dumą pokazywali buty jugosłowiańskiej produkcji, kupione w moskiewskim sklepie „*Jadran*”, spotykała

też Chińczyków, którzy dowiedziawszy się, skąd jest pisarka, zachwyceni sylabizowali „Le-szi-ka-pe-tan” i Bułgarów, którzy z wyjątkową serdecznością rozpytywali się o „Vegetę” [1, 247].

Rozważania D. Ugršić doprowadzają pisarkę do wniosku, iż jeżeli człowiek czegoś nie widział przez 30 lub 50 lat, to spotkanie z czymś związanym z tym czasem doprowadza do odczuwania nostalgii, której towarzyszy amnezja wszystkiego złego, co miało miejsce wtedy [1, 253].

Ostatni utwór zbioru esejów autorstwa Svetlany Boym „Nostalgia i postkomunistyczna pamięć” to opracowanie, w którym podniesiony jest wątek ironii wobec nostalgii, tęsknoty, oraz nostalgii jako mechanizmu obronnego przed reformami ekonomicznymi, ustrojowymi, etc. „Rosjanie nie mają żadnych problemów z używaniem wizerunków Stalina i Lenina w filmach komediowych, a w ostatnich latach odnawiają nawet ich pomniki w niektórych miastach” [1, 271] — pisze autorka. Eseiarka podjęła próbę analizy treści współczesnych filmów rosyjskich, dokonując też próby stworzenia typowej sceny filmu pochodzącego z końcówki lat osiemdziesiątych, która według S. Boym wyglądałaby tak: „Pod portretem Stalina siedzi piękna prostytutka i pali marihuanę” [1, 284]. Tym wątkiem chciałbym rozpocząć podsumowanie całokształtu powyższego opracowania.

Wnioski:

1. Eseiści dążąc do definicji nostalgii, przedstawiają głównie jej skutki i źródła — symbole. Przykłady przytoczone w tekstach wskazują, że źródłami nostalgii są zarówno ludzie, jak i przedmioty materialne (przejawiające się w architekturze, dobrach konsumenckich, produktach żywieniowych, etc.) oraz niematerialne (muzyka, klimat, słowa). Można powiedzieć literacko, iż eseiści starają się pokazać „język” nostalgii — to jaki różnorodny on jest, ale też jak jednorodne reguły nim rządzą oraz jak jednorodne są zasady jego istnienia.

2. Utwory zawierają wątki zarówno bardzo istotne, jak też rozważania jako cel sam w sobie, ponieważ są rzeczy niezmiennie, niezależne od nas. Do takich należą nasze miejsce i czas urodzenia, system polityczny, w ramach którego przyszło nam dorastać, który kształtował nas jako dzieci i naszą pamięć zachowującą do dziś doświadczenia dzieciństwa. Z tego powodu wydają się być dziwne i bezsensowne rozważania o walce z własną pamięcią z powodu odczuwania nostalgii, etc. Nasuwa się konstatacja, iż takie rozważania to wyłączenie próba pogodzenia się z samym sobą, związana z problemami osobistymi w zakresie zrozumienia i zaakceptowania samego siebie z całym bagażem doświadczeń przeszłości. To samo

dotyczy wymazania pamięci, zmiany symboli, tak aby masy przestały odczuwać i pamiętać. Choć w tych staraniach można też dostrzec próbę ochrony przyszłych pokoleń przed doświadczeniem, które stało się udziałem przeszłych generacji. Wartościowymi wydają się być próby zrozumienia zjawiska nostalgii. Komunizm tu przedstawiony, w kontekście totalitarnym, związany z połączeniami sporej części ludności świata „jednolitym” systemem wartości i światopoglądowym.

3. Kontekst regionalny demonstruje jednak, iż „jednolity” system nie był wcale aż tak jednolity. Widoczne to jest też przez pryzmat tego, jak różne narody i społeczeństwa w swój własny sposób muszą poradzić sobie z nostalgią, jakie znajdują sposoby, aby w pewnym sensie pozostawić przeszłość i żyć dalej. Większość państw regionu podąża drogą zapominania i dekomunizacji tych czasów na poziomie oficjalnym. Jednocześnie są fakty wskazujące na współlistnienie z przeszłością komunistyczną. Korzystają z nich przedsiębiorcy tworząc parki typu Park Grutas w Litwie z pomnikami Leninowi, Stalinowi, Marksowi oraz litewskim komunistom albo otwierające tematyczne knajpy we wschodnie części Berlina. Korzystają z nostalgii także niektórzy politycy odwołujący się do idei Wielkich Węgier lub Królestwa Jugosławii w swoich populistycznych wypowiedziach. Na poziomie jednostki ta nostalgia jest nie tylko uzasadniona, ale i niezbędna. Przynajmniej tych pokoleń, które żyły w owych czasach.

Podziękowanie. Chciałbym serdecznie podziękować osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej pracy oraz jej publikacji — Dr. Irenie Bilińskiej oraz Pani Dr. Ninie Vernyhorze

Список використаних джерел

1. Ностальгія: есе про журбу за комунізмом / [Фатос Любонья, Йоахім Тренкнер, Томас Бруссіг та ін.]. Воловець: Czarne, 2002.
2. Erikson E.H., Erikson J.M. The Life Cycle Completed. New York: Norton & Company, 1998.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення публічної сфери. Варшава: Наукове видавництво PWN, 2008.
4. Чикишева А.С. Феномен ностальгії в пострадянській масовій культурі. URL: <http://ec-dejavu.ru/n/Nostalgia.html> (дата доступу: 05.02.2018).
5. Петрова М.А. Ностальгія як соціальний феномен сучасного російського суспільства. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Petrova_nost.pdf (дата доступу: 05.02.2018).

References

1. Lubonya, F., Trenkner, J., & Brussig, T. (2002). „Nostalgia: Eseye o tęsknocie za komunizmem” [Nostalgia — Essays on the Logging for Communism]. Czarne, Wołowiec [in Polish].

2. Erikson, E. H., & Erikson, J. M. (1998). *The Life Cycle Completed*. Norton & Company, New York [in English].

3. Habermas, J. (2008). *Strukturni peretvorennia publichnoi sfery* [The Structural Transformation of the Public Sphere]. Scientific Publishing House PWN, Warsaw [in Ukrainian].

4. Chikisheva, A. S. *Fenomen nostalgii v postradianskii masovii kulturi* [The Phenomenon of Nostalgia in the Post-Soviet Mass Culture]. [in Ukrainian].

<http://ec-dejavu.ru/n/Nostalgia.html>

5. Petrova, M. A. *Nostalgia yak sotsialnyi fenomen suchasnoho rosiiskoho suspilstva* [Nostalgia as a Social Phenomenon of Modern Russian Society].

https://www.civisbook.ru/files/File/Petrova_nost.pdf

Подано до редакції: 06.12.2020 р.

Прийнято до друку: 28.12.2020 р.

Кубг.edu.ua